

УДК 323.113.(=161.2) (511).

Капранов С. В.

ПРО УКРАЇНУ ЯПОНСЬКОЮ МОВОЮ: МАЛОВІДОМЕ ВИДАННЯ ХАРБІНСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

Статтю присвячено брошурі, виданій діячами української діаспори в Харбіні 1939 р. Це видання є цінною пам'яткою українсько-японських культурних зв'язків, яке вперше введене нами до науково-го обігу. Для розуміння контексту, в якому з'явилася означена брошура, у статті міститься стислий нарис історії української діаспори в Харбіні.

Ключові слова: українсько-японські зв'язки, українська діаспора, Харбін, Маньчжурія.

Діяльність української діаспори в Маньчжурії – яскрава сторінка українсько-японських контактів ХХ ст., сьогодні доволі добре відома завдяки працям А. Попка [9; 10; 11; 12], І. Світа [13], О. Кучерука, Л. В. Кураса [6], Є. Н. Чернолуцької та інших дослідників. Проте у цій темі досі лишаються «білі плями». Однією з них є харбінські українські видання японською мовою. У нашій статті ми зосередимось на одному з таких видань – брошурі, виданій у Харбіні. Її автори прагнули познайомити японського читача з Україною, визвольними змаганнями, становищем українців на Далекому Сході та Маньчжурії.

Харбін було засновано 1898 р. як опорний пункт для будівництва Китайсько-Східної залізниці (КСЗ, російська назва – «Китайско-Восточная железная дорога», скорочено – КВЖД). Спочатку цей населений пункт було названо «Залізничним селищем Сунгарі», оскільки він розташований у місці перетину майбутньої магістралі з р. Сунгарі [8, 63]. Пізніше мешканці селища стали вживати назву «Харбін», щодо походження якої існують різні припущення: чи то від китайської назви Хаобін (Гарний берег), чи то від монгольського слова хараба (лопатка), чи то від маньчжурського харба (брід, переправа) [8, 65–67]. Останнє припущення Г. В. Меліхов вважає найбільш вірогідним. Офіційно назва закріпилася після 1903 р. [8, 140]. Місто проектували й будували російські інженери та будівельники, китайців використовували як неквалі-

фіковану робочу силу. Харбін став адміністративним і господарським центром КСЗ. Російські громадяни, що мешкали у смузі відчуження КСЗ, мали права екстериторіальності [1, 23].

Населення Харбіна становили переважно службовці та інженери, працівники КСЗ. Від самого початку воно було багатонаціональним: за даними Г. В. Меліхова, вже 1899 р. тут мешкало 14 тис. вихідців із Російської імперії 38 різних національностей – росіян, поляків, євреїв, вірменів, грузинів, татар тощо [8, 75]. Були й українці, про що свідчить існування, серед інших національних осередків, Українського клубу [8, 77]. З Україною пов'язані два найвизначніші діячі в історії Харбіна: інженер Микола Свіягін, якого вважають засновником Харбіна; він народився і мав маєтки в Криму [3, 60], та генерал Дмитро Леонідович Хорват (1858–1937), керівник (*управляющий*) КСЗ з 1902 р., а з 1918 по 1920 рр. – фактичний правитель смуги відчуження КСЗ, яку її мешканці називали на його честь «щасливою Хорватією». Д. Л. Хорват походив з херсонських дворян, закінчив Миколаївське інженерне училище [4, 160]. За деякими даними, у 1917 р. в Маньчжурії загалом мешкало близько 22 тис. українців [1, 32]. Слід зазначити, що за переписом 1903 р. китайське населення міста (28 338 осіб) майже вдвічі перевищувало кількість російських підданих (15 578 осіб); крім того, у місті мешкало 462 японці [8, 140]. Проте у 1913 р. китайці становили лише третину населення міста [8, 299]. Не менш строкатим був

і конфесійний склад населення Харбіна: крім православних церков, перша з яких відкрилася вже в рік заснування міста, в ньому діяли китайські даоські храми, три синагоги, дві мечеті, японський буддійський храм і святилище сінто, католицький костюль, протестантська церква [8, 77, 147, 185, 190, 295].

Історія Маньчжурії, важливою частиною якої була КСЗ, у першій третині ХХ ст. була бурхливою. У 1911 р. в Китаї відбулася Сінхайська революція, в результаті якої було повалено маньчжурську династію Цін і проголошено республіку. Внаслідок цього в країні почався політичний хаос. Маньчжурія опинилася під владою генерала Чжан Цзоліня, колишнього ватажка банди хунхузів [8, 229]. У 1922 р. він проголосив автономію краю [1, 27]¹. З 1917 р. по 1920 р. смуга відчуження КСЗ перебувала під владою білогвардійців. У 1920 р. уряд РСФСР в односторонньому порядку відмовився від своїх прав екстериторіальності та концесій на теренах Китаю. 1924 р. було досягнуто домовленість між СРСР і Китаєм про паритетне управління КСЗ [1, 23, 25]. Після загибелі Чжан Цзоліня у 1928 р. до влади прийшов його син Чжан Сюелян. Наступного року виник конфлікт між ним і радянським урядом через питання про контроль над КСЗ, який призвів до військової сутички. У 1931 р. Японія почала військове вторгнення до Маньчжурії, яке завершилося окупацією та проголошенням 1932 р. незалежної (фактично – маріонеткової) Маньчжурської держави (кит. *Маньчжоу-го*, япон. *Мансю-коку*²). 1934 р. вона була проголошена монархією на чолі з останнім імператором династії Цін Пу І, і перейменована на Велику Маньчжурську імперію (кит. *Да Маньчжоу діго*, япон. *Дай Мансю тейкоку*). У 1935 р. радянський уряд продав КСЗ урядові Маньчжоу-го. Зазначені події істотно впливали на життя Харбіна і всієї смуги відчуження КСЗ, і, звісно, на життя української діаспори.

Харбін був одним із основних центрів українського культурного та суспільно-політичного життя не лише в Маньчжурії, а на всьому Далекому Сході. Як зазначає А. А. Попок, до 1917 р. українське національне життя в цьому регіоні «концентрувалося в Українському клубі в Харбіні та драматичних гуртках, що виникали в українських поселеннях, розташованих вздовж залізниці»; після встановлення радянської влади на російському Далекому Сході Маньчжурія лишилася до 1945 р. єдиним центром українського суспільного життя [10, 56].

¹ Г. В. Меліхов повідомляє, що Чжан Цзолінь проголосив незалежність Маньчжурії ще 1917 р. [8, 230].

² У цій статті ми використовуємо українську транслітерацію японської мови, розроблену М. Федоришиним. Подовження голосних не позначене з метою спрощення.

Згідно з періодизацією, запропонованою І. Паславським (визначним українським громадським діячем Харбіна), суспільно-культурне життя українців у Маньчжурії до 1932 р. поділяється на чотири періоди: 1) 1905–1917 рр. – час «несміливих початків»; 2) початок 1917 – середина 1923 рр. – період «активізації суспільно-культурницького життя, організація Громад, кооперативів і т. п.»; 3) 1924 – перша половина 1926 р. – «період малих організацій», які діяли переважно нелегально; 4) 1931–1932 рр. – нове піднесення національного життя (наводимо за А. Попком [11])³.

Проте українське культурне життя в Харбіні розпочалося ще до 1905 р. Наприклад, у жовтні 1903 р. в Харбіні виступала українська театральна трупа під керівництвом К. П. Мирославського з жіночим і чоловічим хором та оркестром, яка поставила кілька вистав, серед них – «Назара Стодолю» Т. Г. Шевченка, «Наталку Полтавку» І. Котляревського. Гастролю, за свідченням Г. В. Меліхова, мали величезний успіх [8, 152–153]. Власне, до 1907 р. все українське культурне життя в регіоні розвивалося навколо театральних гуртків [12]. На основі одного з таких гуртків у 1907 р. у Харбіні було створено Український клуб. Тоді ж у Харбіні діяли інші національні організації: Харбінська єврейська духовна община, Грузинське товариство, Вірменська колонія, Товариство тюрко-татар, Господа польська [1, 33].

Революційні події в Російській імперії спричинили похвалення національного життя маньчжурських українців, яке набуло й політичного виміру. 16 липня 1917 р. в Харбіні відбувся з'їзд українців Маньчжурії, який обрав Маньчжурську окружну раду (діяла до 1921 р.). Їй було підпорядковано українські організації на станціях КСЗ [10, 57–58]. Військову секцію ради очолював Петро Твардовський, який сформував дві українські сотні – ім. Т. Шевченка у Харбіні та ще одну – на станції Хайлар. Того ж 1917 р. обидві сотні було відправлено в Україну для участі у боротьбі за незалежність [10, 58]. Пізніше П. Твардовського призначили консулом УНР у Харбіні; це консульство було визнано радянською владою та Тимчасовим Сибірським урядом [10, 58–59; 3, 61]. 26–29 вересня 1918 р. у Харбіні відбувся ще один з'їзд українців Маньчжурської округи [10, 60]. У 1918–1920 рр. українська громада побудувала власну церкву і школу (зосереджені в одній будівлі) [1, 33].

Занепад українського життя у третьому періоді (за І. Паславським) пояснюється, на думку А. Попка, поразкою українських визвольних

³ У періодизації є очевидна лакуна, а саме 1926–1930 рр. Вірогідно, третій період слід завершувати 1930-м р., але це потребує додаткових досліджень.

змагань на Далекому Сході та Мукденською угодою 1924 р. про спільне китайсько-радянське управління КСЗ [11]. Початком, вочевидь, слід вважати 1923 р., коли китайська влада закрила українські організації в Маньчжурії. Згодом вона конфіскувала майно й будинок Українського клубу [10, 61]. Разом із тим, 1926 р. у Харбіні було засноване товариство «Січ», перейменоване у 1928 р. на «Просвіту»; у 1930 р. воно отримало від центральної «Просвіти» у Львові офіційне право називатися її відділом [10, 61]. Як зазначає А. Попок, «Просвіта» була єдиною українською організацією, що діяла в той час на Далекому Сході.

Нове піднесення національного життя у 1930-ті рр. було пов'язане з японською національною політикою в Маньчжурії, спрямованою на створення позитивного іміджу держави, де процвітають різні народи у «спільному домі». Японці демонстрували лояльне ставлення до національних традицій меншин [1, 58–59]. Це торкнулося й української громади. Так, вже у 1931 р. було побудовано українську церкву Покрова Пресвятої Богородиці на Старому кладовищі [1, 33]. Важливою подією стало повернення громаді приміщення Українського дому у 1933 р. [10, 62]. У 1935 р. було створено нову центральну організацію українців у Маньчжурії – Українську національну колонію (УНК) [10, 63].

Важливою сферою культурної діяльності українських організацій у Харбіні було видавництво часописів та книжок. Проте ця сторінка життя діаспори, як зазначає А. Попок, лишається майже недослідженою [13]. Відомо, що в Харбіні у 1917 р. виходили «Вісті Українського клубу»⁴, газета «Ранок», журнал «Засів», пізніше – «Вимоги життя», «Далекий Схід», «Українське життя», «Манджурський Вісник» тощо [13]. Виходили й книжки; деякі з них були істотним внеском в українську культуру. Так, у 1944 р. Анатолій Діброва та Василь Одинець створили й видали в Харбіні перший у світі українсько-японський словник [2, 7]. Крім забезпечення потреб громади у виданнях рідною мовою, УНК намагалася проводити активну інформаційну кампанію, спрямовану на поширення відомостей про Україну та український рух за незалежність серед японців. Наприклад, «Звіdomлення про працю Української Національної Колонії в Маньчжоу-Ді-Го» за 1937 р. [5, 25–26] повідомляє, що в грудні 1936 р. «закінчено переклад брошури на ніпонську⁵ мову», а в січні – березні 1937 р. щомісяця готувалися статті для японської преси (можливо, також японською мовою). Зазначимо, що нам не вдалося знайти згадок у до-

слідницькій літературі про япономовні видання українців Харбіна, тому вони становлять особливий науковий інтерес.

Розглянемо докладніше одне з рідкісних видань УНК. Це брошура невеликого формату, що має 33 сторінки тексту й 8 чорно-білих ілюстрацій [14]. Вона не має ані титульного аркушу, ані назви. На останній сторінці наведено вихідні дані за японським стандартом: дата видання, ім'я і адреса автора, назви і адреси видавництва та друкарні. Таким чином, ми дізнаємося, що брошура видана 30 липня 6-го року Канде. Річ у тім, що в Маньчжоу-го була прийнята традиційна для Східної Азії система літочислення за гаслом правління монарха (кит. *няньхао*, япон. *ненко*). Канде 康德 (япон. *Котоку*), що можна перекласти як «Спокій і добродетель», або «Мирна благодать» – гасло правління Пу I, першого і єдиного імператора Маньчжоу-го, запроваджене у рік проголошення країни імперією – 1934 р. (у 1932–1934 рр. було інше гасло – *Датун*, «Велика єдність»). Отже, 6-й рік Канде (рік видання брошури) – це 1939 р. за нашим літочисленням. З наведеного вище повідомлення УНК можна зробити висновок, що 1936 р. була видана ще одна брошура.

Ім'я автора і видавця (в одній особі) – *Роман Емірліановичі* (Емільянович?), що мешкав у Харбіні, в районі Мацзягоу (馬家溝), у домі № 48 на вул. Балканській, у квартирі 3. Видало брошуру Бюро іммігрантів-українців (ウクライナ人移民事務局), що містилося у район Наньган (南崗), на вул. Ічжоу (義州), 9. Надруковано її в Харбінській типографії, власником (або, можливо, директором) якої був японець на ім'я Хара Коїці або китаєць на ім'я Юань Хаої (обидва ці імені пишуться ієрогліфами однаково: 原好一). Типографія містилася на тій-таки вул. Ічжоу, але в будинку під номером 123. Крім того, на початку брошури вказана ще одна адреса – англійською мовою, ймовірно, для відгуків читачів: Ukrainian Press Service, P. O. Box 69, Harbin, Manchukuo.

Брошура складається з чотирьох статей. Ім'я автора вказане лише в одній з них – третьої за порядком і найбільшої: *Юрій Себруец* (можливо, Себриц чи Себрич). Можна припустити, що автором усіх не підписаних статей є Р. Ємільянович. Перша стаття [14, 1–3] має назву «Полковник Андрій Мельник як провідник українського руху за незалежність» і містить коротку біографію А. Мельника до 1939 р., коли він очолив ОУН. Починається вона зі згадки про вбивство радянським агентом Євгена Коновальця в Амстердамі 23 травня 1938 р. (принягідно зазначимо, що, за деякими відомостями, Є. Коновалець побував у Харбіні 1937 р. [3, 62]). У статті висвітлено загальновідомі факти біографії А. Мельника (щоправда, помилково вка-

⁴ У назвах видань збережено правопис оригіналу.

⁵ Тобто японську (від *Nippon* – самоназви Японії).

зано, що він народився на сході України; можливо, це помилка друку), наголошено, що А. Мельник був правою рукою Є. Коновальця, а також на участі нового провідника у збройній боротьбі проти російського панування в Україні.

Другу статтю – «Маньчжурська імперія та Україна» [14, 4–8] присвячено геополітичним міркуванням про значення японської політики та створення Маньчжоу-го для українського національно-визвольного руху. Автор починає з твердження, що Російсько-японська війна 1904–1905 рр. принесла користь Україні, оскільки послабила царський режим, призвела до повстання проти нього і змусила піти на поступки: запровадити в Україні свободу слова, дозволити друкування українських журналів та книжок тощо, що сприяло зростанню національної свідомості. Під час громадянської війни Україна, що здобула незалежність, і Японія спільно боролися проти більшовизму. Провину за втрату Україною незалежності автор покладає на «злочинно помилкову» політику Антанти, чим ще більше підкреслює позитивну роль Японії. На думку автора, створення Маньчжоу-го стало можливим, зокрема, й тому, що радянський уряд утримувався від військової інтервенції, боячись удару з тилу – повстання українців та інших поневолених більшовиками народів. Саме цим страхом автор статті пояснює штучний голод в Україні та численні вбивства українських емігрантів. Нарешті, тверда антикомуністична позиція Японії та створеної неї Маньчжурської імперії, на думку автора, захищає Азію від «червоної навали», а завоювання радянським режимом усієї Азії та Європи значно зменшило би шанси на визволення України. Крім того, автор статті провину за війну з Китаєм покладає на радянські спецслужби, зокрема, Комінтерн.

Ідея спільної боротьби проти більшовизму і Маньчжоу-го як форпосту в цій боротьбі була загальною темою тогочасного офіційного дискурсу, у т. ч. емігрантської преси, зокрема, російської (див., наприклад, [1, 55–57, 93–96]). Проте у випадку, який ми розглядаємо тут, адресатом є не емігранти з Російської імперії, а японці, отже, мета риторики тут інша – переконати Японію в необхідності підтримувати український рух за незалежність. Слід зазначити також, що автор статті уникає підлабузницького вихвалання «райського життя» у маньчжурському «спільному домі», характерного для деяких

російських емігрантських видань; натомість він від початку наголошує, що оцінює події лише з позиції користі для національно-визвольної боротьби українського народу.

Третьою у брошурі є велика стаття Юрія Себрича (Себрица?) під назвою «Не можна примиритися з Радянською Україною» [14, 9–29]. У статті, автор якої сам був в'язнем сталінських таборів, описує репресії, зокрема, згадує голодомор 1932–1933 рр. Завершує брошуру стаття «Українці на Далекому Сході» [14, 30–32].

На початку брошури, перед текстом, розміщено кілька чорно-білих ілюстрацій. Відкриває її малюнок, на якому козак із шаблею верхи на чолі кінноти атакує ворожу багарею. Під малюнком – підпис: «Український дух і буря» (ウクライナの精神と風彪). Далі розміщено портрет А. Мельника у військовому однострої з підписом «Вождь сучасної України – полковник Андрій Мельник». Наступні шість світлин мають радше етнографічний характер. Усі персонажі на них – у гуцульському вбранні. На першій дід грає на козі (волинці) (під світлиною – підпис: «Українська музика»); на другій – молодий гуцул із сокиркою (підпис: «Західноєвропейський карпатський українець»). Далі йдуть три жіночі портрети: старенька бабуся з люлькою в зубах; усміхнена гарна молодиця; дівчина. Усі вони підписані однаково: «Західноєвропейська українка». Ймовірно, означення «західноєвропейський» (*сейю* 西歐) має показати, що українці, зображені на світлинах – мешканці європейських країн (на час створення брошури – Польщі та Угорщини), а не СРСР. Завершує ілюстративний ряд світлина «Українські діти».

Навіть із побіжного огляду ми бачимо, який саме образ України намагалися створити автори й видавці брошури: це країна, поневолена спочатку царською, а нині більшовицькою Росією, країна, що страждає від жахливих репресій і штучного голоду, проте бореться за своє визволення. Ілюстрації повинні були створити у читача образ гарного народу з самобутньою культурою і, тим самим, викликати зацікавлення і співчуття. Брошура також є цінним документом, що свідчить про життя й діяльність української діаспори в Харбіні у 1930-ті рр. Варто зазначити, що дослідники української діаспори на Далекому Сході майже не використовують джерел японською або китайською мовами, що можуть, однак, містити цінну інформацію. Отже, ця брошура заслуговує на подальше дослідження.

1. Аурилене Е. Е. Российская диаспора в Китае : Маньчжурия. Северный Китай. Шанхай (1920–1950-е гг.) / Елена Евлампиевна Аурилене. – Хабаровск : Хабаровский пограничный институт Федеральной службы безопасности Российской Федерации, 2000. – 214 с.

2. Бондаренко І. Лінгвістичний аналіз першого українсько-японського словника (А. Діброва, В. Одинець. «Українсько-ніппонський словник» [під ред. Ясуда Сабуро]. – Харбін, 1944. – 267 с.) / Іван Бондаренко // III сходознавчі читання А. Кримського. Тези Міжнародної наукової конференції,

- присвяченої 80-річчю від дня народження академіка Омеляна Прицака. – Київ, 1999. – С. 43–44.
3. Бондаренко К. Шелковый шлях : украинско-китайские пути прокладывались тысячелетиями / Кость Бондаренко // Профиль. – 2010. – № 35 (153). – С. 58–62.
 4. Дубаев М. Л. Харбинская тайна Рериха. Н. К. Рерих и русская эмиграция на Востоке / М. Л. Дубаев. – М. : Издательство духовной литературы ; Сфера, 2001. – 576 с.
 5. Звідомлення про працю Української Національної Кольонії в Маньчжу-Ді-Го. – Харбін : Друкарня «Рекорд», 1937. – 84 с.
 6. Курас Л. В. Украинская этническая группировка в Харбине в 1930-е гг. в освещении советской разведки / Л. В. Курас // Исторические чтения на Лубянке. 1997 год. Опыт деятельности советских органов госбезопасности. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fsb.ru/history/read/1997/kuras.html>. – Назва з екрана.
 7. Марченко Т. Лексика першого українсько-японського словника А. Діброви та В. Одинця / Т. Марченко // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Східні мови та літератури. – 2006. – № 11. – С. 10–11.
 8. Мелихов Г. В. Маньчжурія далека і близька / Георгій Васильевич Мелихов. – М. : Наука, 1991. – 317 с.
 9. Попок А. Діяльність української преси на Далекому Сході [Електронний ресурс] / А. Попок // Альманах УНСоюзу на 1998 р. – Парсіппані–Нью-Йорк, 1997. – С. 196–208. – Режим доступу: <http://apopok.narod.ru/presa.html>. – Назва з екрана.
 10. Попок А. А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в ХХ ст. / А. А. Попок // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 54–68.
 11. Попок А. З історії діяльності Товариства «Просвіта» на Далекому Сході / А. Попок // Визвольний шлях. – Лондон, 2000. – Кн. 11. – С. 84–90. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apopok.narod.ru/Prosv.html>. – Назва з екрана.
 12. Попок А. Українське театральне та хорове мистецтво на Далекому Сході у ХХ ст. // Визвольний шлях. – 2001. – Кн. 7. – С. 114–128. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apopok.narod.ru/teatr.html>. – Назва з екрана.
 13. Світ І. Українсько-японські взаємини 1903–1945 (Історичний аналіз і спостереження) / Іван Світ. – Нью-Йорк : Українське історичне товариство, 1972. – 371 с. – (Серія: Мемуаристика, ч. 3).
 14. アミリヤノユイチ・ロマン [Без назви] 哈爾濱 : ウクライナ人移民事務局、康德六年 [1939] – 34 p., 8 il.

S. Kapranov

ABOUT UKRAINE IN JAPANESE: THE HARBIN UKRAINIANS' LITTLE KNOWN EDITION

The article is dedicated to a brochure, published by the cultural workers of the Ukrainian diaspora in Harbin in 1939. This edition is an important document of the cultural relations between the Ukrainians and the Japanese. In this article, the brochure is being put into scholarly use for the first time. For better understanding of the context, the article includes a short outline of the history of the Ukrainian diaspora in Harbin.

Keywords: Ukrainian-Japanese relations, Ukrainian diaspora, Harbin, Manchuria.

УДК 008:687:159.928.28

Нікішенко Ю. І.

КОСТЮМ ЯК МОЖЛИВИЙ ОБ'ЄКТ ПЕРЕОЗНАЧЕННЯ В КУЛЬТУРІ

Статтю присвячено одній зі сторін функціонування костюму в культурі як візуальній знаковій системі. Автор розглядає цю проблему з позицій того, наскільки може змінюватися знаковість костюму як комплексу в цілому та окремих його складників і у яких випадках таке стається.

Ключові слова: костюм, вбрання, культура, візуальна знакова система, переозначення.

Навряд чи костюм можна віднести до тих увагу дослідників. Ми можемо згадати праці, явищ культури, що мало привертають до себе присвячені його історії, художнім особливостям,